

Selviääkö arkimoraali ilmastokriisistä? Filosofinen analyysi moraalin vaativuudesta ja ilmastomuutoksesta

Lectio praecursoria 14.10.2023¹

MIKKO M. PUUMALA

Ilmastomuutos heittää pitkän varjonsa kauas tulevaisuuteen ja määrittää jo kokonaista aikakautta. Se levittäytyy lähes jokaisen elämän osa-alueen ylle ja aiheuttaa ihmisissä suurta huolta. Monet ihmiset ovat vaarassa menettää kotinsa ja omaisuutensa, olemme menettämässä kauhistuttavalla vauhdilla kokonaisia lajeja, ja elämää rytmittävät vuodenajat uhkaavat muuttaa muotoaan tunnistamattomiksi ja vieraiksi. Vaikka asiaa on vaikea arvioida omasta ajasta käsin, ainakin vaikuttaa siltä, että ilmastomuutos on jo kiihdyttänyt vauhtiaan. Se koskettaa yhä useamman elämää. Tuntuu, että uutiset maastopaloista, kuivuudesta ja muista huolestuttavista muutoksista ovat yleistyneet. Väitöskirjatutkimukseni aikana myös pyrkimykset vas-

¹ Lektio pidettiin väitöstilaisuudessa 14.10.2023 Turun yliopiston yhteiskuntatieteellisessä tiedekunnassa. Vastaväittäjänä toimi dosentti Per Sandin (Ruotsin maataloustieteellinen yliopisto) ja kustoksena dosentti Helena Siipi (Turun yliopisto). Väitöskirja *Can Ordinary Morality Survive the Climate Crisis? A Philosophical Analysis of Moral Demandingness and Climate Change* on julkaistu sähköisesti osana Turun yliopiston filosofian julkaisusarjaa: <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe20230928137710>

tata ilmastonmuutokseen ovat vaihdelleet. Toivo kansainvälisestä ilmastopolitiikasta ja siihen sitoutumisesta on noussut ja kuihtunut taas pois. Myös toisenlaisia vastauksia on nähty. Ruohonjuuritason liikkeet, todennäköisesti joissain kaupungeissa tälläkin hetkellä, ovat nousseet vastarintaan ja pyrkivät suuntaamaan huomiotamme ilmastokatastrofiin.

Samalla itse ilmastonmuutoksen vastaiset toimet aiheuttavat huolta. Ihmiset kysyvät, miten arkeni muuttuu, voinko ajaa autolla töihin, onko minulla oikeutta lentää lomamatkalle, ja mitä minun tulisi syödä. Näyttää siltä, että sekä ilmastonmuutoksen torjuminen että *torjumatta jättäminen* muuttaa ja vaikeuttaa monien arkea. Moraalifilosofian tutkijalle tämä herättää monia kiinnostavia kysymyksiä. Millaisia elämänmuutoksia on velvollisuus tehdä? Millaisia elämäntapoja ja elintasoja voidaan pitää oikeutettuina? Mitä minun pitäisi tehdä? Näihin kysymyksiin on ilmastonmuutoksen tapauksessa esitetty vastauksia ilmastoetiikan alalla, jota myös oma tutkimukseni koskettaa.

Väitöskirjatutkimukseni tavoitteena oli selvittää, kuinka paljon uhrauksia ilmastonmuutoksen torjuminen voi vaatia yksilöiltä. Väitöskirjani keskittyy niin sanottuun arkimoraaliin (engl. *ordinary morality*), joka tyypillisesti sallii vain maltillisia moraalisia vaatimuksia. Arkimoraalilla tarkoitan arkijärkistä ja maltillista suhtautumistapaa moraaliin, joka asettaa rajoitteita sille, mitä moraaliteoriat voivat vaatia tavanomaisilta ihmisiltä tavanomaisissa olosuhteissa. Väitöskirjassani arkimoraali altistetaan eräänlaiselle stressitestille, jossa oletetaan, että ilmastonmuutoksen torjuminen vaatii huomattavia uhrauksia. Väitän, että arkimoraali ei lähtökohtaisesti selviydy stressitestistä, jos se sallii vain maltillisia moraalivaatimuksia. Filosofian tutkimus- ja argumentaatiomenetelmiä hyödyntäen pyrin kuitenkin osoittamaan, että arkimoraalin keskeisiä sääteleviä periaatteita on vain hieman muokattava, jotta ilmastonmuutoksen torjumisen vaatimat uhraukset ovat arkimoraalinkin kannalta hyväksyttävää.

Väitöskirjani käsittelee siis arkimoraalin kykyä vastata ilmastonmuutoksen haasteisiin. Lisäpainetta arkimoraalille aset-

taa se, että on myös vaihtoehtoisia teorioita, jotka pystyvät huomattavasti helpommin ja tehokkaammin antamaan vastauksia ilmastomuutoksen kaltaisiin ongelmiin. Viime aikoina esimerkiksi niin sanottu moraalinen ekstremismi eli eräänlainen äärimoraali on saanut filosofisessa keskustelussa paljon kiinnostusta ja jalansijaa. Moraalinen ekstremismi sallii huomattavankin kovia moraalivaatimuksia, eikä ekstremisti laske moraaliteorioiden vaativia seurauksia osoitukseksi teorioiden virheellisyydestä. Keskustelu tiivistyy paljolti efektiiviseen altruismiin, joka ottaa vakavasti singeriläisen periaatteen, jonka mukaan ihmisten on autettava apua tarvitsevia, mikäli tästä ei koidu heille itselleen moraalisesti merkittäviä kustannuksia. Lisäksi avun on oltava tehokasta. Koska maailmassa on paljon avun tarvisijoita ja helposti vältettävissä olevaa kärsimystä, velvollisuutemme auttaa olisi varsin läpitunkeva. Lisäksi niin sanottu longtermismi eli pitkän aikavälin etiikka huomioi myös tulevat sukupolvet, jolloin voimme nykyhetkessä tehdä merkittävän hyviä ja myös pahoja tekoja heidän puolestaan. Näitä keskusteluja on käyty erityisesti Oxfordin yliopiston filosofian tutkijoiden keskuudessa, mutta ne ovat suosittuja muuallakin, erityisesti englanninkielisessä maailmassa.

Näitä ajatuksia on syytä pohtia tarkemmin, sikäläkin, että ne antoivat lähtösäyksen omalle väitöstutkimukselleni. Tarkastellaan vaikka seuraavia väitteitä:

Ei ole oikein, että ostan nyt lomamatkan, koska voisin yhtä hyvin lahjoittaa saman rahan hyväntekeväisyyteen. Lomailun ilo ei ole mitään verrattuna siihen kärsimykseen, jota lahjoitukseni voisi lievittää.

Minun tulisi opiskella alaa, jossa tienaan mahdollisimman paljon, jotta voin lahjoittaa mahdollisimman paljon tehokkaille hyväntekeväisyysjärjestöille.

Koska tulevat sukupolvet ovat yhtä arvokkaita kuin nykyisetkin, ja tulevia ihmisiä on lukumääräisesti paljon enemmän kuin meitä, meidän tulee sietää nyt suuria uhrauksia, jos siitä seuraa paljon suurempaa hyvää tulevaisuudessa.

Jos ajattelisimme systemaattisesti, että näin tulee tehdä, se mullistaisi arkemme. Usein tällaisia ajatuksia kritisoidaankin, koska ne eivät vastaa sitä arkitodellisuutta, missä ihmiset elävät. Ajatellaan, että ”eivät tavalliset ihmiset ole pelkkiä auttamiskoneita, vaan heillä on omakin elämä eletävänä”. Tällaisissa vastalauseissa tapahtuu jotain mielenkiintoista. Toisaalta auttamista koskevia väitteitä on vaikea kieltää – voiko todella olla niin, että lomamatkani olisi arvokkaampi kuin jonkun toisen elämä? Toisaalta nämä väitteet sotivat sitä vastaan, miten ihmiset ehkä tyypillisesti kokevat omat velvoitteensa omassa arjessa. Vastalause näitä väitteitä vastaan saa voimansa siitä, että ne ovat *arkimoraalin* vastaisia. Kenties erittäin rikkaat ja merkittävä poliittista valtaa nauttivat ihmiset joutuvat painiskelemaan näiden kysymysten kanssa, mutta tavallisten ihmisten tulisi saada elää elämäänsä vapaasti, kunhan he eivät kauheasti häiritse muita. Lisäksi arkimoraalia pidetään joskus eräänlaisena uskottavuuden mittarina moraaliteorioille: jos teoria ei sovi yhteen arkimoraalin kanssa, sitä voidaan pitää teoreettisena puutteena.

Ilmastonmuutoksen tapaus on kuitenkin erilainen. Siinä kärsimyksen lieventäminen ei koske yhtä paljon niin sanottuja positiivisia velvollisuuksia, eli velvollisuuksia auttaa, vaan negatiivisia velvollisuuksia, eli velvollisuuksia olla aiheuttamatta haittaa. Tavallinen arkitoimintamme vaikuttaa ilmastonmuutokseen ja aiheuttaa sitä kautta kärsimystä muille, ja siksi arkimoraalin on kyettävä vastaamaan ilmastonmuutokseen. Vaativaa moraalista on vaikea rajata vain efektiivisen altruismin kaltaisiin näkemyksiin, sillä koko elämäntapamme on rakennettu käytäntöihin, jotka vaarantavat tulevaisuutemme ja turvallisuutemme, ja tästä elämäntavasta luopuminen voi vaatia paljon suurempiakin uhrauksia kuin yksittäisestä lomamatkasta luopumisen.

Kovempia vaatimuksia sallivista teorioista käsin olisi ehkä ollut helpompi lähestyä myös ilmastonmuutosta. Näyttäisi siltä, että kovia vaatimuksia on esitettävä, jotta ilmastonmuutokseen voidaan vastata riittävän tehokkaasti. Ongelmana on, että tällainen lähestymistapa voi hukata jotain keskeistä moraalista.

Vaarana on unohtaa tavallinen ihminen, jonka tulisi elää moraalin kanssa. Tästä syystä otin tutkimuksen lähtökohdaksi arkimoraalin tarkastellakseni, miten siitä käsin on mahdollista vastata ilmastonmuutokseen, joka kuitenkin haastaa arkimme.

Arkimoraalia voisi pitää jonkinlaisena viimeisenä linnakeena maltillisen moraalin puolesta. Väitöskirjassani tämä viimeinen maltillisuuden linnake kuitenkin murretaan, mutta sisältäpäin. Pysin arkimoraalin sisäisten ominaisuuksien kautta osoittamaan, että ainoa keino pelastaa arkimoraali teoreettisena järjestelmänä on sallia huomattavasti äärimmäisempiä moraalivaatimuksia. Kirjallisuuteen nojaten osoitan, että maltillisistakin moraaliperiaatteista seuraa äärimmäisiä vaatimuksia ja arkimoraalin on hyväksyttävä tämä, tai muuten sen on luhistuttava. Arkimoraali pystyy siten operoimaan nykymaailmassa ja vastaamaan ilmastonmuutoksen haasteeseen, mutta välttääkseen luhistumisen sen on avattava portit ja päästettävä äärimmäisiäkin ajatuksia sisään. Muuten linnake tuhoutuu.

Yksi tällainen sisäinen haaste on, että arkimoraalille keskeinen ja usein maltillisena, jopa minimalistisena pidetty *haittaperiaate*, eli periaate, jonka mukaan muille ei saa aiheuttaa haittaa ilman perusteltua syytä, tuottaa ilmastonmuutoksen kontekstissa äärimmäisiä vaatimuksia. Näyttäisi olevan niin, että suurin osa jopa arkisista toimistamme aiheuttaa haittaa jollekin, vaikkakin joskus hyvin kaukana ajallisesti tai tilallisesti. Lähes kaikki, mitä ostamme, syömme ja kulutamme, aiheuttaa kasvihuonekaasupäästöjä. Judith Lichtenberg kutsuu näitä uushaittoiksi, sillä jokin on muuttunut. Yhtäkkiä arkisetkin asiat, jotka eivät yleensä *tunnu* moraalisesti kovin haitallisilta, voivatkin olla sitä.

Vaikka noudattaisimme ilmastoetiikassa tyypillistä jakoa luksuspäästöihin ja elämiselle välttämättömiin päästöihin, ja toteaisimme vain luksuksen aiheuttavan perusteetonta haittaa, joutuisimme silti kiristämään ruuvia varsin tiukalle. Olemme tottuneet niin mukavaan elämään, että pelkkiin elämälle aivan välttämättömiin asioihin tyytyminen tuntuu valtavan askeettiselta, ja tällaiset vaatimukset näyttäytyvätkin erittäin vaativina.

Toisaalta arkimoraalille keskeinen *ylivaativuusperiaate*, jonka mukaan moraalilla ei voi vaatia yksilöiltä liikaa, kieltää tällaiset äärimmäiset vaatimukset. Näin ollen arkimoraalin kaksi keskeistä periaatetta, haittaperiaate ja ylivaativuusperiaate, ovat ristiriidassa keskenään. Arkimoraalin on ilmastonmuutoksen kontekstissa joko sallittava kovempia vaatimuksia tai haitan aiheuttaminen muille. Tällä tavoin se on vaarassa muuttua ekstremistiseksi tai luhistua minimalismiin. Maltillista linjaa on vaikea säilyttää.

Tämän ongelman ratkaisemiseksi sovellan väitöskirjassa Brian Berkeyn jaottelua, jonka mukaan periaatteiden ja moraalisten vaatimusten äärimmäisyys, maltillisuus ja minimalistisuus ovat erotettavissa toisistaan. Tämän jaottelun mukaan on mahdollista, että maltillisetkin periaatteet joskus tuottavat äärimmäisiä vaatimuksia. Silloin tunnistamaani ylivaativuusperiaatetta voidaan soveltaa muihin periaatteisiin ja samalla jättää ulkopuolelle varsinaiset periaatteiden yksittäisissä tilanteissa tuottamat vaatimukset. Tämä näyttää hyvin pieneltä korjausliikkeeltä, mutta sillä on mittavia seurauksia. Toisaalta arkimoraalille keskeiset periaatteet voidaan säilyttää ilman teoreettisia ristiriitoja, mutta sillä hinnalla, että olosuhteitten mukaan joskus on myös siedettävä kovempia vaatimuksia.

Silti arkimoraalin kannalta moraalilla ei voi olla *ylivaativaa*. Ylivaativuus viittaa tiettyjen raja-arvojen (engl. *thresholds*) ylittämiseen ja haittojen suhteettomuuteen (engl. *disproportionality*). Ilmastonmuutoksen tapauksessa raja-arvot voidaan kuitenkin asettaa varsin korkealle, eikä juuri mikään haitta ole suhteeton ilmastonmuutoksen torjumisesta seuraavaan hyötyyn verrattuna.

Väitöskirjani muodostuu kolmesta toisiinsa linkittyvästä ajatusketjusta, joita voi kutsua *argumentatiiviseksi*, *metodologiseksi* ja *eksploratiiviseksi* eli tutkiskelevaksi:

Argumentatiivisen ajatusketjun päämääränä on osoittaa, että ilmastonmuutoksen torjumiseksi on moraalissakin mielessä suosittava institutionaalisia ratkaisuja yksilökeskeisten ratkaisujen sijaan. Tämä johtuu ennen kaikkea ihmisen moraalili-

psykologisista rajoituksista. Ilmastonmuutos on ihmiselle evolutiivisessa mittakaavassa uusi ja vieras ongelma, vaikka sen aiheuttamat haitat ovatkin tuttua sorttia. Käyn läpi moraalipsykologista kirjallisuutta, joka antaa hyviä viitteitä siihen, ettei yksilöiden voida odottaa toimivan itsenäisesti ilmastonmuutoksen torjumiseksi. Yksi ongelma on se, ettei ihmisen moraalintuomio tai moraalitunteet vastaa ongelman luonnetta ja vakavuutta. Tätä havainnollistaa esimerkiksi se, ettei tieto siitä, että ihmiset aiheuttavat katastrofaalisen ilmastonmuutoksen, aiheuta kovin voimakkaita tuntemuksia, ainakaan verrattuna siihen kuin jos joku vieras olisi jättänyt tahallaan autonsa omalle parkkipaikalle. Moraalisena rikkeenä jälkimmäinen on tietysti varsin mitätön, ja siksi tällainen moraalinen närkästys tuntuu suhteettoman suurelta ilmastonmuutokseen rinnastettuna.

Ongelma on se, että ihmisen moraalipsykologia ei ole viritynyt vastaamaan ilmastonmuutoksen kaltaisiin asioihin. Tämä seikka on institutionaalisen argumenttini ytimessä. Voimme *järkiperustaisesti* hyväksyä, että ilmastonmuutokselle on tehtävä jotain, mutta seuraavassa hetkessä olemme jo kaupan hyllyllä tekemässä ilmaston kannalta vastuuttomia valintoja. Institutionaaliset ratkaisut toimivat hieman kuin Odysseuksen ratkaisu pyytää itsensä sitomista laivan mastoon, jotta hän voisi turvallisesti kuunnella seireenien laulua. Ilmastonmuutoksen hillitsemisessä tulisikin soveltaa Odysseuksen viisautta, tai sitä viikonloppuviisautta, kun jättää autonsa avaimet kavereiden haltuun, jos tietää olevansa taipuvainen ajelemaan humalassa. Moraalipsykologiseen kirjallisuuteen nojautuen on perusteita olettaa, että ihmisen on vaikea jatkuvasti pidättäytyä toimimasta ilmastonmuutoksen kannalta haitallisella tavalla, ja siksi avaimet on syytä luovuttaa tehokkaalle ilmastopolitiikalle.

Jon Elsterin ajatusta lainaten meidän on joskus järkevää sitoa itseämme ennalta, jos tiedämme tekevämme parhaasta tahdos-takin huolimatta jotain vahingollista myöhemmin. Tällaiseksi itsensä ennalta sitomisen keinoksi ehdotan institutionaalisia ratkaisuja, esimerkiksi tehokasta ilmastopolitiikkaa, joka ohjaa ihmisiä toimimaan oikein ja vähemmän tuhoisalla tavalla. Institutionaaliset ratkaisut käsittävät laajan valikoiman keinoja

korkeammista veroista kieltoihin ja erilaisiin pehmeämpiin vaikutuksen keinoihin kuten ilmastotuuppaukseen (engl. *climate nudge*). On esimerkiksi tehokkaampaa, jos ilmastonmuutoksen kannalta haitallisia asioita ei yksinkertaisesti löydy kaupan hyllyltä tai jos ne ovat edes vaikeammin saatavilla tai kalliimpia, kuin että yksilöt itsenäisesti ylläpitäisivät moraalista huolestuneisuuttaan ja joka kerta valitsisivat ilmaston kannalta parhaan tuotteen. Yksilöillä on myös velvollisuus muodostaa, ylläpitää ja noudattaa institutionaalisia ratkaisuja ilmastonmuutoksen torjumiseksi, vaikka niistä koituisi merkittäviä vaatimuksia yksilöille itselleen.

Metodologisessa ajatusketjussa analysoidaan arkimoraalia, sille tyypillisiä moraaliarvostelmia, periaatteita ja taustateorioita, sekä paikannetaan arkimoraalin keskeiset heikkoudet ilmastonmuutoksen torjumisen suhteen. Sovellan väitöskirjassani erästä filosofian yleisintä menetelmää, harkinnan tasapainomenetelmää (engl. *reflective equilibrium*), ja erotan sille kaksi käyttötapaa: harkinnan tasapainomenetelmä argumentatiivisena menetelmänä ja analyysimenetelmänä. Hyödynnän väitöskirjassani molempia käyttötapoja. Väitöskirjani on yksi harvoista ja ensimmäisistä esityksistä, jossa menetelmää käytetään näin eksplisiittisesti ja systemaattisesti. Filosofian metodologia on saanut osakseen uutta kasvavaa kiinnostusta viime vuosina, ja väitöskirjani osuu tähän metodologiseen aaltoon. Lisäksi esittelen ja tarkastelen keskeisiä vaativuuskäsitteitä ja sovellan niitä ilmastonmuutoksen tapaukseen.

Tutkiskelevassa ajatusketjussa syvennyttään maailman tilaan ja vallitseviin olosuhteisiin. Väitän, että elämme moraalisesti epäideaalissa maailmassa, jossa maltillisetkin moraaliteoriat voivat tuottaa suuria vaatimuksia. Väitän kuitenkin, ettei moraaliteoretisointia tule sovittaa olosuhteisiin siten, etteivät teoriat tuottaisi suuria vaatimuksia. Niin toimimalla on suuri riski, että teorioita muodostetaan itselle ja omalle elämäntavalle edullisella tavalla. Moraaliteoretisoinnin ja teorianrakentamisen lähtökohtana ei siten pidä olla niin sanotusti moraalisesti ”puhdas pöytä”, eli teorioita ei pidä lähtökohtaisesti rakentaa sellaiseksi, että niitä juuri näissä olosuhteissa sattuu olemaan

helppo noudattaa. Sen sijaan moraaliteorioiden *tavoitteena* voi olla moraalisesti puhdas pöytä – jos olosuhteet ovat moraalisesti kyseenalaiset, on pyrittävä teorioita seuraamalla moraalisesti ihanteellisempiin olosuhteisiin. Tämä voi olla joskus äärimmäisen vaativaa. Se ei kuitenkaan merkitse sitä, että moraaliteoriassa on jotain vikaa, vaan pikemminkin maailmassa ja sen olosuhteissa on jotain vikaa. Olosuhteiden muutoksen ei pidä vaikuttaa arvostelmiin siitä, kuinka vaativaa moraalii voi olla. Se, että ihmiskunta, erityisesti rikkaimmat ihmiset, on kollektiivisesti aiheuttanut suuren sotkun, ei tarkoita, että sotkua ei tarvitse enää siivota, koska se on päässyt niin järkyttävän suureksi. Päinvastoin.

Väitöskirjani tuloksia voidaan soveltaa tiukemman ilmasto-
politiikan oikeuttamisessa. Koska jopa tyypillisesti maltillisia vaatimuksia puolustava arkimoraali sallii huomattavia uhrauksia ilmastonmuutoksen torjumiseksi, on tiukkojen ilmastotoimien vastustajien nojaututtava huomattavasti minimalistisempiin moraalitulkintoihin, joita on paljon vaikeampi puolustaa. Lisäksi väitöskirjani tuloksia voidaan soveltaa kaikkiin sellaisiin ympäristöongelmiin, jotka uhkaavat olemassaoloamme. Samalla väitöskirjani jäsentää ilmastoettistä keskustelua yksilöiden velvollisuuksien ympärillä. Täsmennän sitä toimintaa, joka yksilöille oikeutetusti ja moraalifilosofian kannalta perustellusti jää ilmastonmuutoksen torjumisessa. Esitän, että yksilöitä koskevat velvoitteet ja erityisesti niiden vaativuus liittyy erilaisiin institutionaalisiin ratkaisuihin suostumiseen sekä niiden perustamiseen ja ylläpitämiseen. Vaikka argumentoin, että myös arkimoraalin on sallittava moraalien olevan tavallista vaativampaa, tämän toiminta-alan täsmentäminen voi myös osaltaan helpottaa yksilöiden taakkaa. Yksilöiden ilmastovelvoitteet ovat vaativia, kun ne kohdistuvat kollektiivisiin toimiin. Toisaalta yksin ja itsenäisesti toimiminen ei välttämättä edelleenkään ole arkimoraalin kannalta vaadittua, erityisesti mikäli sillä ei ole tosiasiallisia vaikutuksia. Emme kohtaa, eikä meidän tulisikaan kohdata ilmastonmuutosta yksin, vaan yhdessä.

Ilmastonmuutoksen varjo on pitkä ja se tunkeutuu myös arkeemme. Näyttää siltä, ettei ilmastonmuutosta voida täysin pysäyttää, vaikka sitä toivottavasti voidaan vielä hillitä. Se muuttaa olosuhteita sekä sitä, mitä voimme pitää tavanomaisena. Se koskettaa jokaista, ihan tavallisiakin ihmisiä. Paljon menetetään. Filosofia voi kuitenkin antaa välineitä ja vastauksia siihen, miten näihin menetyksiin tulee suhtautua ja millaiset toimet ovat oikeutettuja ja perusteltuja uusien menetysten välttämiseksi. Uskon, että väitöskirjatutkimukseni voi antaa välineitä vastata ilmastonmuutoksen aiheuttamiin haasteisiin, myös maltillisesta arkimoraalista käsin. Ilmastonmuutoksen kanssa on opittava elämään, ja on tärkeää oppia tunnistamaan, mitä on hyvä elämä tällaisena aikana, kuinka paljon uhrauksia se sallii, ja mitä sen turvaamiseksi voidaan tehdä.

Turun yliopisto